

Л.С.КЛОЧКО, С.А.БЕРЕЗОВА
Музей історичних коштовностей України

ПРИКРАСИ КОСТЮМА З ПОХОВАННЯ ЖІНКИ ПОБЛИЗУ С.ОГОНЬКИ (КРИМ)

В МІКУ зберігаються знахідки з кургану № 1 (Старший Брат) з групи Трьохбратніх курганів біля с.Огоньки поблизу м.Керчі, розкопки якого відбулися в 1965 р. Керівник досліджень Д.С.Кирилін зробив попередню публікацію знахідок [1]. Після цього різні автори вже не раз зверталися до матеріалів, що входили до складу поховального інвентаря, зокрема, вивчали окремі категорії прикрас. Автори цієї розвідки мають на меті зробити аналіз оздоб костюма та його реконструкцію, визначити його семантику та соціальний статус власниці.

Д.С.Кирилін зазначає, що захоронення здійснено у склепі з уступчастим перекриттям. У поховальній камері на лежанці, складеній з плит, біля північної стіни зафіксовано два жіночих кістяка. Одна з небіжчиць не мала ніяких прикрас, інша - жінка середнього віку, досить високого зросту (довжина кістяка - 175-180 см) - похована у багатому вбранні, з "повним" набором коштовних оздоб: сережки, намисто, браслети, персні.

Її головний убір - калаф, каркас якого було зроблено з вербових гілочок, прикрашала золота пластина. Автор попередньої публікації помилково вважав, що на голові покійниці збереглися рештки двох уборів: низький калаф, а також ампик з рельєфними візерунками на поверхні, виготовлений з тонкого золотого листа.

Оздоба, яку Д.С.Кирилін називає ампи́ком - прямокутна пластина з дугоподібним вигином верхнього та

нижнього країв (її висота 5 см, довжина знизу - 51 см, зверху - 57см). На її поверхні у декілька ярусів відтиснуто візерунки. Найбільш широка смуга заповнена зображеннями пантери та лева, котрі стоять навпроти один одного. Над нею вміщено орнамент з пальмет та лотосів. Обидва фризи знизу та зверху підкреслюють смужки з овів. За формою ця платівка не має ознак ампіка - одного з типів головних уборів, котрі належать до категорії діадем (вінців, стрічок). Як відомо з історії костюма, грецькі жінки носили різноманітні убори, котрі можна об'єднати в один вид під загальною назвою "діадеми": стефани, стленгіди, стлендоне, ампіки. Вони розрізняються деякими деталями, але мають загальну рису: їхні обриси нагадують півмісяць або трикутник. Так, ампик має місяцеподібний абрис, на його звужених кінцях були петельки, крізь які проходив шнурок для закріплення на голові. Як бачимо, "трьохбратня" пластина не схожа на діадему, бо не має звужених закінчень та опуклої центральної частини. Скоріш за все, вона прикрашала головний убір, що за формою нагадує кошик. З V ст. до н.е. такі убори в Елладі (та, мабуть, взагалі - в регіоні поширення еллінської культури) називають калаф чи калатос. Л. Стефані висунув версію щодо їх походження: з маленькими кошиками, сплетеними з лози, наповненими плодами, служительки богів життєдайних сил природи виконували ритуальні дії [2]. Можливо, згодом кошики перетворилися на головні убори, котрі вважали символами богів Артеміди, Гекати, Деметри, Серапіса, в культях яких відбиваються уявлення про родючіть (в широкому сенсі) [3]. Свідченням походження калафів - сакральних головних уборів - від кошиків є залишки вербових гілочок, котрі знаходять біля небіжчиць разом з декоративними елементами. Лозу застосовували з практичних міркувань для каракасів, крім

того, мабуть, з магічною метою, бо у індоєвропейській міфології верба уособлює дерево життя. Відмітимо, що у весільних уборах багатьох народів до нового часу існувала традиція робити каркаси з гілочок верби [4].

Шапочки, подібні за формою до кошиків, мають давнє походження. На пам'ятках коропластики трипільського часу можемо побачити зображення жінок, на голові яких виліплено убори [5]. Серед дослідників переважає думка, що "трипільські жінки" тримають на голові чашу, яка є атрибутом жерців землеробських культів [6]. Семантика головних уборів - і кошиків, і чаш - однорідна, бо пов'язана з ритуальними діями на честь богів життєдайних сил природи.

Калаф відноситься до типу головних уборів, які умовно можна об'єднати у групу "циліндричних". Такі шапки розрізняються деякими рисами, але мають загальну функцію: демонстрацію прикрас, тобто естетичних знаків. Щоб надати уборам певної форми, застосовували каркаси, спеціальний крій, цупкі матеріали.

На території Скіфії в костюмах жінок були шапки циліндричної форми різних модифікацій. Деякі з них нагадують грецький калаф, тобто мають вигляд кошика. За декоративними фрагментами з кургану Старший брат можна відтворити калаф, прикрашений золотою пластиною з рельєфними візерунками та низкою краплеподібних підвісочок, які були прикріплені, очевидно, до нижнього краю шапочки.

Як зазначає Д.С.Кирилін, калаф доповнювало покривало, оздоблене платівками з зображенням пальмет (8 екземплярів) та крилатої богині (7 екземплярів). Якщо перший мотив досить широко розповсюджений в декоративному мистецтві Північного Причорномор'я, то другий сюжет - рідкісний. Жінку в довгому хітоні, підперезаному поясом, з глечиком в одній руці та факелом

(чи фіміатерієм, як вважає Д.С.Кирилін) у другій, з великими крилами за спиною представлено на пластинках трапецієподібної форми. В античному мистецтві ми досить часто бачимо образи крилатих істот - богів та інших міфічних персонажів. Як відмічав В.Дагелайський, досліджуючи питання про особливості зображення крилатих фігур, - "крылатые фигуры продукт азиатского творчества, далеко нередки и в греческом искусстве. Мы привыкли встречать и воображать себе крылатыми: Борея, Бореадов, Ириду, Нику, Гарпий, Сирен, демонов смерти и пр." [7]. В архаїчному мистецтві з крилами зображують Артеміду, а в етруському - Афіну [8]. Все це свідчить, що жінку, котру ми бачимо на платівках з кургану Старший брат, важко ототожнити з певним божеством. Це синкретичний образ, в якому переплелися еллінські та місцеві вірування, тим більше, що і тим, і іншим були притаманні культи жіночих божеств.

Головний убір доповнюють сережки. Вони зроблені у вигляді фігур сфінксів, які сидять на постаменті. Ці прикраси - зразки високої майстерності давніх художників. Привертають увагу не тільки форма, мініатюрні деталі, але й застосування складних ювелірних прийомів, зокрема, різнокольорової емалі, яка підкреслює візерунки. Прикраси з високою дужкою та скульптурною фігуркою під диском із складною розеткою з'явилися в Північному Причорномор'ї під впливом грецького мистецтва.

Біля небіжчиці знайдено декоративні елементи, з яких, на нашу думку, було зроблено нашійну прикрасу: короткі трубочки з гофрованою поверхнею та амфороподібні підвіски (маленькі та більші) з подвійними розетками, пелюстки яких заповнено синьо-зеленою емаллю. Окрім цих речей, серед оздоб вбрання є видовжені трикутні платівки з зображенням лотоса. Імовірно,

Вони призначалися також для нашійного ланцюжка - їх використовували як завершення прикраси. Зіставлення описаних знахідок з подібними, котрі походять з поховань скіфянок, показує, що такі прикраси носили, прикріплюючи до одягу на плечах [9].

В костюмі скіфянки була також низка намиста з намистин, зроблених з золота у формі кульок і дзвоників, та теракотових, обтягнених тонкою золотою фольгою.

Наручні прикраси скіфянки - браслети та персні привертають увагу вишуканістю, стильовим ансамблем.

Браслети спіралеподібні у два витки (D - 80 мм та 75 мм). Виготовлені з бронзової смужки, плакованої золотом. Внутрішня поверхня пласка, зовнішня - опукла у центрі, з рельєфними лініями з обох боків. На кінцях кожного браслета насаджено окремо виготовлені пустотілі наконечники у вигляді обойми з зображенням голови лева. Обойму зроблено з тонкої золотої платівки, прикращеної з лицьового боку напаяними пасками з гладенького, та рубчастого дроту, сканної кіски. Вони ділять поверхню на три орнаментальні яруси. Два з них - скані ови, заповнені емаллю синього і зеленого кольорів, а третій, розташований між ними - сканні пальметка і розміщені обабіч квіти лотоса, пелюстки яких теж заповнені синьою і зеленою емаллю. Пустотіла насадка виготовлена окремо і прикріплена до обойми. Вона складається з двох пластин: нижньої пласкої та верхньої карбованої з зображенням голови лева анфас. Грива, волоски шерсті, а також вуса на голові хижака підкреслено гравіруванням, в очах - емалеві вставки.

На лівій руці небіжчиці були три персні. Два з них - спіралеподібні у три з половиною витки (D - 20 мм; ширина стрічки - 4,5 мм), виготовлені з золотої смужки, декорованої з обох боків пружком з косими насічками, мають закінчення у вигляді лев'ячих голів. Третій

перстень складається з овального пустотілого щитка і рухливої дужки. На одному боці щитка припаяно пластинку з об'ємним зображенням (у техніці карбування) скарабея. На другій стороні щитка відтиснуто у невисокому рельєфі зображення жіночої постаті. Перстень відноситься до групи декоративних виробів, що є імітацією поширених в античному світі кам'яних гем-печаток з рухливою дужкою.

У звіті про розкопки та у публікації матеріалів з поховання скіфянки є інформація про одяг та взуття. Так, Д.С.Кирилін зазначає, що небіжчиця була одягнена у довге плаття з вовни, оздоблене тонкою золотою фольгою. На жаль, ні залишків тканини, ні фіксації решток ми не маємо, тому реконструкцію вбрання можемо зробити за аналогіями та зображеннями на пам'ятках образотворчого мистецтва. Можна припустити, що одяг небіжчиці було пошито за простою схемою з прямокутних полотнищ. Його силует нагадує вбрання, яке ми уявляємо за знахідками декоративних елементів у скіфських курганах, наприклад, Товста або Казенна Могили [10].

Імовірно, що плаття прикрашали золоті платівки: круглі з зображенням пегаса. Знайдено 11 екземплярів таких аплікацій та ще 8 екземплярів бляшок вирізаних за контуром, що передають образ орла. Їх знайдено біля шийних хребців та передплеччя. Можливо, ті та інші утворювали візерунок саме у передплеччі, позначаючи місце пришиву рукава.

Інформація про взуття, як і про одяг, також не дуже виразна: залишилися тільки декоративні фрагменти - срібні позолочені платівки з зображенням сирен. За аналогіями можна припустити, що небіжчиця була взута в туфельки, прості за конструкцією, схожі на ті, що відтворені за знахідками з курганів Мелітопольський, Товста Могила, тощо [11].

Отже, за декоративними фрагментами, котрі зіксовані в кургані Старший Брат з групи Трьохбратніх уганів, можна уявити багатий костюм жінки, яка належала до аристократичного кола скіфського пільства. Він має спільні риси з вбранням, конструйованим за знахідками в похованнях на території Степової Скіфії, але вирізняється індивідуальними рисами, а саме: еллінськими головним убором, деталями оздоб, візерунками, прикрасами. Зокрема, вбрання не тільки відбиває особливості культури так званих “елінізованих скіфів”, але було символом особливого жрецького статусу власниці. Про це свідчить сакральний головний убір - калаф, семантика назв, вміщених на декоративних компонентах костюму.

Ирилин Д.С. Трехбратние курганы в районе Бечикского озера // Античная история и культура эдиземноморья и Причерноморья. - Л., 1968. - С.178-181.

Стефани

Lexikon der Antike. - Leipzig. - 1979. - S.266

Слочко Л.С., Мурзін В.Ю., Ролле Р. Головний убір з кургану Тетянина Могила. // Археологія. - 1991. - № 3. - С. 58-62.

Сібіков С.М. Ранній етап трипільської культури // Археологія Української РСР. - Т.І. - К., 1971. - С.157. - № 43,3.

Массон В.М. Идеологические представления и памятники искусства трипольских племен // Энеолит Европы. - М., 1982. - С.247.

Стегелайский В. Крылатые фигуры в античном искусстве // Записки имп. русского археологического общества. - 1894. - Т.VII. - Вып.1-2. - С.11.

Гам же.

9. Klochko L. Scythian metal neck jewelry // *Folia Praehistorica Posnaniensia*. - 1997. - VIII. - P. 99-121.
10. Клочко Л.С. Плечовий одяг скіф'янок // *Археологія*. - 1993. - №1. - С.31-38.
11. Клочко Л.С. Скифская обувь // *Российская археология*. - 1992. - №1. - С.26-33.

М.В. РУСЯЕВА

Музей исторических драгоценностей Украины

ЭЛЛИНО-СКИФСКАЯ ТОРЕВТИКА В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ МОНУМЕНТАЛЬНОГО ИСКУССТВА ЭЛЛАДЫ КОНЦА V - IV ВВ. ДО Н.Э.

Как целостный художественный стиль эллино-скифское искусство сложилось в Северном Причерноморье в конце V-IV вв. до н.э. в период наиболее высокого расцвета духовной культуры Эллады. В монументальной живописи, скульптуре, мозаике этой эпохи появляется интерес к жанризации мифологических образов, широкое обращение к сюжетам древнегреческих трагедий и сочинений историков, что было связано с возрастающей драматизацией и идеализацией образа божества, героя, человека.

Универсальность образов скифов и эллинов в боспорском ювелирном искусстве органически связана с представлением о назначении искусства, в котором переплелись стремление увековечить эстетически-прекрасные мифические образы и события, желание передать через вещь гармоническую основу окружающей среды. Торевты, находясь под непосредственным влиянием разных художественных школ, привнесли в свое творчество новые черты, ставили перед собой определенные задачи, которые ранее не решались их предшественниками. Поэтому инте-